

ערוב נגלה ונסתר (לכירור שיטתם של החתם-סופר והרצי"ה)

בעזרת ה' יתברך,

'שגיאות מי יבין מנסתרות נקני'

מה שהחלקים השונים של דרכי תורה, דעת ועיון, בייחוד צדדי ההלכה והאגדה, הנגלה והנסתר, מוכרחים להישמר שמירה מרובה על תחומי אופיייהם המיוחדים, שלא להתערב זה בזה באופן של בלבול וטשטוש צורה ותכן, עד כדי הגדרתו של ה"חתם סופר" שיש בתערובתם משום כלאיים, זהו מצד פרטיות העניינים האלה, שהם צריכים להתייבב במלוא צביונם, המבורר בדיוקנותו והחסון במקוריותו. (אור לנתיבתי, עמ' מז)

מאמר זה הינו פרי ניסיון לברר את דבריו של הרב צבי יהודה זצ"ל, בנושא היחס שבין הנגלה והנסתר¹. הנושא מורכב ועמוק ומצריך לימוד ועיון. לפי דעתי 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו', ולכן ניסיתי לשנס מותנני ולמצוא מקורות השופכים אור על הנושא.

המקורות לדבריו של הרצי"ה, כפי שהובאו בציונים, הינם דברי החתם סופר בתשובה (או"ח סי' נא):

כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקים - חייב משום זרע כלאיים. "פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע".

אולם עלינו לעיין: מה היתה כוונת החת"ס בדבריו? מהו הגדר של ערוב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקים שנאסר? האם כל עירוב אסור? או שמא ישנה איזו מידה אסורה ומידה מותרת? גם אינו מובן כל כך עניינו של איסור כלאיים לכאן, הרי בגדרי כלאיים הגדר ברור - ישנם שני מינים שונים לחלוטין, שזריעה משותפת שלהם ואי שמירת מרחק מספיק עושה אותם להיות אסורים מדין כלאיים, אך מהי מידת הריחוק והקירוב המותרים בדברי קבלה והלכות פסוקות?

1. לנתיבות ישראל ח"ג (תשנ"ז) עמ' קמו; אור לנתיבתי עמ' מו-מז.

א. ענייני נסתרות

"דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר"². נראה כי בתשובות אחרות של החת"ס יש כדי לשפוך אור על פירוש דבריו כאן, שכן הוא בעצמו בונה גדרים בתשובותיו השונות ועל ידי כך מתברר גדר האסור והמותר. וכך נמצא בדברי החת"ס בהסבירו את ענייני עיבור החודש (סי' כו):

מזה תראה, שהאמת שהכל נכלל בד' יסודות, ועל זה נבנה הרבה מיסודות הקבלה גבוה על גבוה, שעל ארץ העליונה סובבים מי-החדש, ועליהם אויר-הרחמים, ועליהם אש-הגבוה³. ואעפ"י שאין סידורם מכוון כמ"ש, אין לנו עסק בנסתרות ולא אתנו יודע, מכל מקום מסתייעי' אנו שכן מקובל הדבר לחכמי ישראל, וכן מבואר היטב בספר יצירה...

...אמנם לדעת המקובלים גם הגלגלים בכלל עולם התחתון יחשבו גם הם, ועולם המלאכים שני לו, ועולם הכסא שלישי לו, וגבוה על גבוה עולם העליון הנקרא אצלם אצילות, ואין לנו ידיעה בזה... בתשובה זאת מביא החת"ס ענייני נסתר כמה פעמים. אולם יש לחלק ולומר שחכמת עיבור החודש היא חכמה מיוחדת ושונה, ובחכמה זו לא חלים הגדרים הרגילים של 'הלכות', ולכן לא נמנע החת"ס מלהזכיר מענייני חכמה זו, ולו ברמז. דוגמה אחרת ניתן לראות בתשובה נוספת של החת"ס (או"ח סי' קעג), העוסקת בדיני חזרה בתשובה וסיגופים למי שבעל נדה:

...ואודות תיקוני תשובה למי שבעל נדה. אהובי, עיקר התשובה היא החרטה והוידוי ועזיבת החטא, ואז הוא מיד בעל תשובה גמור, אך הסיגופים להצילו מעונש על מה שעבר, אין אתנו יודע עד מה, ומאן דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא לעיין בספרים המדברים מזה. אמנם את זה ראיתי לחדש בענין זה, דרוקח [הל' תשובה אות יד] כתב להתענות מ' יום על כל בעילה, וידוע כי כל דבריו דברי קבלה, ואמנם המקובלים האחרונים כתבו להתענות ס"ג ימים, גימטריא נדה עם האותיות והכולל, ויש לחוש להחמיר כדבריהם...⁴ וגם פה הוא דן בנושא על פי מובאות מדברי קבלה ונסתר. עוד מובא בתשובות החת"ס (ח"א או"ח סי' קפט):

בענין כתיבת בני המן... ויש ליתן טעם דעפ"י מ"ש המקובלים עפ"י ספר יצירה, עשר ולא תשע ולא אחד-עשר, לאפוקי בקליפה היא או ט' או י"א, ופרשיותיו של עמלק היא ט', ושירת המן י"א, וע"כ מתחיל באיש ומסיים בעשרת שיהיו י"א שיטין ולא עשרה והיינו י"א סמני קטורת שחלבנה גמטריא המן הוא הי"א... כמו כן מצינו בדבריו (יו"ד סי' רסו):

...וכמ"ש בנב"י הנני שולח לו מכתב מהאי ספרא דוקנא דידן שלמדנו עמו תמונת אותיות של הרב"י ומה שיראה ימיני הצדקי"ן מהופכין הוא עפ"י קבלתי ממורי זצ"ל עפ"י קבלת האר"י ז"ל ויראה הלבן שבתוך הפיפי"ן שהוא ממש צורת בי"ת כמבואר במקובלים ויעיי' בס' מגן דוד... ועוד מצינו (קובץ תשובות סי' נב):

נשאלתי אם יש אתי לפרש הנמצא בספרי חיצונים לרז"ל... כי יש ששים ריבוא אותיות לתורה... ועמדו למנון כל התנ"ך ואין בו כמו אלו.

2. ירושלמי, ראש השנה פ"ג ה"ה.

3. אולי צ"ל הגבורה.

4. י"ש באורך.

תשובה. דברים הללו לא נמצאו בש"ס כי אם בספרי המקובלים, ואין לנו עסק בנסתרות ולא אתנו יודע עד מה⁵, ואין נעמוד למנין אותיות התורה. וכבר העידו חז"ל [קידושין ל, א] שאין אנו בקיאים בחסרות ויתירות... ראשון תחלה תדע כי אמרם ס' רבא אותיות התורה הכוונה לומר, כמספר בני ישראל שנשמת כל א' יונק מאות מאותיות התורה אע"פ שיתרבה עם ה' אלה עד אין מספר, מ"מ שרש נשמתם אינם יותר מששים רבוא שהי' על הר סיני, ובם הי' כלולים נשמת כל חי, וא"כ על כורחך צריך לומר כי ס' ריבוא לאו דווקא, שהרי בכל המספרים שבתורה הי' ס' ריבוא ופרוטרוט, **מלבד נשי בני ישראל שנשמתם מנוקבא כידוע ליודעים.** עוד יש להזכיר את דברי החת"ס בהקדמתו לסדר נזיקין (ח' נזיקין), שם הוא מאריך לבאר ד' אבות נזיקין כנגד ד' קליפות וארבע רגלי המרכבה (עי"ש).

ליישוב דברי החת"ס יש מקום לכמה תירוצים:

1. בעניין הפתיחה לנזיקין יש לבאר ש'פתיחה' הוא עניין שונה⁶, כידוע מפתיחות למסכת או לסדר שלא נמנעו מלהביא עניינים נסתרים⁷, שעשו כן כדי למשוך דעת התלמידים (כעין הפתיחה במילתא דבדיחותא⁸), או כדי לתת סקירה כללית על פי חכמת האמת. כמו כן יעיין המתבונן ויראה שהתאריך שבו נאמרה הפתיחה הינו ל"ג בעומר, מועד מיוחד של חכמת הנסתר כידוע⁹. ונראה שמסיבה זו לא נמנע החת"ס מלערב את חכמת הקבלה עם ההלכות הפסוקות במקום שהיה זה לצורך¹⁰.
  2. דבר פשוט הוא שעניינים כגון ענייני 'תשובה וסיגופים', 'אותיות התורה', ו'חכמת העיבור'. אלו הם מטבעם דברים שהזיקה לחכמת הנסתר ברורה וגלויה יותר, ולכן אף בהם לא חשש החת"ס לערב דברי נסתר עם הלכות, שכן הדבר עומד ומעורב מקדמא דנא¹¹.
- ברור שלנגלה ולנסתר יש השפעה הדדית (כמבואר לקמן), ופשוט לכל, שישנם מקצועות מסוימים בתורה שהושפעו מהנסתר יותר ממקצועות אחרים, מטבעם של דברים. אלו הם ההלכות שעוסקות בעניינים שבין אדם למקום, בין אם זה בארץ - אותיות התורה, או בשמים - חכמת העיבור, או הזיקה שבין השמים לארץ וקירובם אהדדי - תשובה. עניינים אלו מושפעים מהנסתר, ולכן לא נמנע החת"ס מלערב במידה, נגלה ונסתר.

5. ההדגשות בכל המקורות הינן של כותב המאמר.

6. דבר זה שמעתי משמו של הרב יעקב אריאל.

7. עי' בפתיחות למרחן הרב זצ"ל, תחומין ו, ז.

8. שבת ל, ב.

9. ועוד בחת"ס בתשובה (ח"ב יו"ד סי' רלג): "...אבל לקבוע מועד שלא נעשה בו נס ולא הוזכר בש"ס ופוסקים בשום מקום ורמוז רמזיה רק מניעת הספד ותענית מנהגא הוא וטעמי' גופא לא... ואי אתיהיב רשותא לכמוני לדבר מה שהי' נ"ל י"ל **דכשם שסופרים דרך ירידה ממעלה למטה ויהי' יום הראשון חסד שבחסד לעומת זה מן** (אולי צ"ל מים) **נוקבי' עולים ביום הראשון מלכות שבמלכות וכן לעולם חתן וכלה יוצאים זה לקראת זה ופוגשי' זה בזה בנצח שבנצח** ויום כ"ה למב' יו"ד אייר יום בתור פסח שני ולפ"ז ביום ל"ג הוא **הוד שבהוד להורדות הניצוצות ולעומת זה הוא תפארת שבתפארת להיורדים להעלות בקדש**...". ועי"ש שמאריך בזה עוד.

10. **הערת העורך (ע. א.)**: נראה שיש להבחין בין הסברים לשוניים וסגנוניים למשנה, שאין בהם משום "עירוב הלכה באגדה" לבין הבאת הסברים קבליים לסברות הלמדניות עצמן.

11. כך נראה לי לתרץ גם באופן כללי, על מובאות רבות מהזוהר, המוזכרות בפוסקים ובשו"תים; שכן הזוהר אינו נחשב דווקא כספר נסתר, ומקורו התנאי הינו הכרע וצורך חשוב להביאו בתשובות שונות. ועי' קול הנבואה (עמ' קפג הע' קלא), שציין מקורות לכך בבית-יוסף.

וליתר ביאור: התשובות הללו של החתם סופר באמת אינן שאלות הלכתיות מובהקות. הרי ההלכה אינה דורשת מן האדם לקבל על עצמו סיגופים כתיקוני תשובה, ושאלת אותיות התורה לא נידונה בהשלכה מעשית להלכות סת"ס, אלא כשאלה רעיונית-השקפתית. שאלת הכתיבה של בני המן אינה עוסקת בהלכות מגילה אלא במנהגי מגילה, ונימוקים קבליים למנהגים - אין בהם משום עירוב הלכה באגדה, מפני שאכן אין יסודם בהלכה. וכן ההתייחסות לשאלת העיבור לא באה כהסברה להלכה אלא לתיאור המציאות. ולכן אין בכל אלה משום עירוב נגלה ונסתר.

ב. ענייני הלכות

אמנם עדיין צריך עיון, שכן ישנן שתי תשובות שהינן הלכתיות במובהק ונוגעות להלכה למעשה ובהן החת"ס מביא ענייני נסתר ביחד עם ההלכות: תשובה אחת (או"ח סי' לו) עוסקת בגילוי שיער באשה:

...ואמנם בשורה שער שבין און לפדחת ואינה מקולעת וסד בסיד במקום שנהגו - אינה ערוה, **ובארצותינו**

שהמנהג עפ"י זוהר עוקר הלכה ובפרט דלפירשב"ם ס"פ חזקת אין כאן מחלוקת א"כ איסור גמור הוא ויש לחוש לרובצת האלה האמור בזוהר הנ"ל ומי שחפץ בברכה ירחיק ממנו¹².

תשובה אחרת (או"ח סי' ק) עוסקת במצוות שילוח הקן בשבת, כאשר הדבר כרוך בטלטול מוקצה: וכך משיב החת"ס:

אמנם בתשו' חו"י¹³ סיים טעם בשם ס' הזוהר בשילוח האם לעורר יילת אימא עילאה על בניה, אם כן מצוה להדר אחר קן כדי לעורר רחמי אימא עילאה על בניה ולפ"ז ליכא משום אכזריות, דאפילו אם לצורך הנאת אדם לא הגיעו רחמי שמים על בע"ח, מכ"ש לצורך מצוה... אע"כ ש"ס דילן לא ס"ל כזוהר הנ"ל, **וידוע היכי דפליגי הנגלה עם הנסתר אין לנו עסק בנסתרות והנגלות לנו ולבנינו...**

ועכ"פ לטעמו של הזוהר בשבת וי"ט אסור לעורר יללה לעילא, והס שלא להזכיר ולא לשתמיט תנא או שום פוסק לומר בשבת וי"ט לא ינהוג...

ולהזוהר הנ"ל אסור משום יללת אימא עילאה. אלא שאין אתנו יודע עד מה ובמופלא ממני לא אדרוש.

ומתוך כך מסיק החת"ס למעשה:

הפוגע בשבת בקן ציפור, לא מיבעיא לטעמו של הזוהר לא יפריחו שלא לעורר יללה לעילא, אלא אפילו עפ"י הנגלה, כיון שעפ"י אותו הטעם אינו מחוייב לחזור אחר מצוה זו כשאינו רוצה בבנים, א"כ להרמב"ם שמצוות שילוח ביד אסור בוודאי. ואפילו להפריח נ"ל דלא שפיר דמי, כיון דלהרמב"ם לא יצא ידי חובת מצוה, נמצא התאכזר שלא לצורך, והמתחסד בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו...

בשתי תשובות אלו דן החת"ס בעניינים הנוגעים להלכה למעשה, ובתור מובאות הוא מביא את דברי הזוהר, ודן בהם ובנפקא מינות היוצאות מהם הלכה למעשה. החת"ס אכן מסתייג: "ובמופלא ממני לא אדרוש", אך למרות ההסתייגות, כאמור, הוא דן בנפקא מינה מדברי הזוהר. תשובות אלו, כאמור, צריכות עיון רב, שכן על פניו עולה מכאן לכאורה שהחת"ס בעצמו ערבב נגלה ונסתר¹⁴.

12. עי"ש שדן מכמה צדדים שמה שנקבע למנהג יקור ההלכה, ולא רק מטעמו של הזוהר.

13. הכוונה לשו"ת חוות יאיר סי' סז, שם מסיק החו"י ששילוח הקן הוא מצוה גם למי שאינו מעוניין בבנים. החו"י הוכיח את שיטתו סוגיות הגמרא בחולין, בפרק שילוח הקן, וביסס אותה על הטעם המובא בזוהר.

14. בהערה נאמר שעוד כלל חשוב העולה כאן מדברי החת"ס הוא הכלל הידוע (עי' שד"ח כללי הפוסקים ב, ט, יב ומשנ"ב סי' כה ס"ק מב) שכאשר הנסתר והנגלה חולקים - הלכה כנגלה (עיין עוד שו"ת חת"ס אה"ע ב סי' פה).

לפי דעתי גם את שתי תשובות אלו ניתן ליישב. בעניין שילוח הקן, כבר דן החו"י והביא את דברי הזוהר. נראה אם כן שכאשר ישנם "תקדימים" לפסיקת הלכה על פי טעמים שמקורם בזוהר ובתורת הנסתר, לא נמנע החת"ס מלדון בהם על פי שיקולי ההלכה הרגילים. גם מנהג הוא עניין בפני עצמו. מנהג ישראל דין הוא, ולמנהגים יש כוח חזק מאוד בשיקוליו של פוסק.

ג. פרסום

עוד נמצא בתשובת החת"ס (או"ח סי' קצז):

...האמת לא אכחיד כי מרגלא בפומי כי כל האמור להלכה בשו"ע היא תורה נתונה לכל ישראל בשווה ואין בודד במועדיו, אכן מי שאין לו אלא תורה אפילו תורה אין לו [על יבמות קט, ב], כי זה נעשה מצוות אנשים מלומדה ואב לבנים יודיע... ואך לעשות עדה שלמה כלם יתחסדו במנהג אחד לכולם, א"כ היא גופיה נעשה חוק לישראל ומצוות אנשים, וזה אי אפשר, ולכן ראיתי רבתי הגאון הפלאה ז"ל ומורי החסיד שבכהונה מהו' נתן אדליר זצ"ל והגאון מהו' זלמן חסיד ז"ל שלא המשיכו עדה, מעיד אני עלי שמימי לא שמעתי מפי קדושי ישראל הנ"ל ס' הזוהר יוצא מפי קודשם בשום דרוש, ותל"ת לא זה ידי מתוך ידם ולא חסרתי מהם וכו', ותל"ת תלמידיהם אין פרץ...

גם תשובה זאת חשובה מאוד לביור עניינינו, שכן לכאורה עולה בה סתירה לתשובות הקודמות. מצד אחד אומר החת"ס שלא להזכיר את הזוהר, ומצד שני אנו מוצאים תשובות רבות בהן הוא דן בדברי הזוהר¹⁵. אמנם נראה לי, כדבריו שם, שיש כאן שאלה חינוכית עקרונית¹⁶. אוכרת הזוהר מפי רבנים 'מושכי עדה' מבאיה ליד חשש שמא כולם יתפכו להיות 'בעלי חסידות', ומה שהינו מסור ללב יהפוך להרגל. לכן נמנעו רבותיו מ'למשוך בעדה' כלומר להנהיג עדה שכן הדבר היה הופך את הנהגות החסידות האישיות שלהם¹⁷ להנהגות ציבוריות; מה שאינו ראוי. ומסיבה זו נדרשה הבחנה חדה בין מה שהוא "הלכה" במובן המחייב לציבור כולו, לבין "נסתר" שההתייחסות אליו היא מידת חסידות הנוהגת ביחידים.

הדיון אם כן בעיקרו הוא חינוכי, שכן ההמון בשמעו דברי זוהר יהפכם להיות הרגל, ורוב דברי קבלה ונסתר אינם הנהגה להמון אלא דברי חסידות בלבד. אך מי שעוסק בתורת הנסתר, בצנעה, לשמה ולשם שמים, אין שום איסור בדבר, כפי שעושה זאת החת"ס בעצמו. אם כן, אין כוונתו של החת"ס לומר, חס ושלום, שאין מקום לדברי קבלה ונסתר כלל, שכן חזינא מישרים - דברי קדשו בעצמו, שבהם זוהר ודברי מקובלים, ובאופן פשוט הרי ברור שהיתה לו יד ורגל בחכמת הנסתר, שכן רואים בדבריו רמזים וכוונות על דרך הנסתר.

15. מעבר לעובדה שהמעין שם בתשובה יראה שהחת"ס דן בכמה אופנים בנסתרות, אם על דרך הרמזים, או בענייני תפילה ועוד.
16. בנוסף על כך, יש כאן שאלה נוספת הנוגעת בדבר פרסומם של דברי נסתר, כדברי הרצי"ה: "גם על אותם גאוני ישראל שלא נתפרסמו בגדלות האגדה והנסתר, גם שאמרו 'שאין להם חלק בנסתרות' ושהתנגדו לתפיסת-המקום של צדדים אלה בשדרות הרחבות של היהדות, ידעו שעסק-התורה שלהם הקיף וכלל גם את האגדה והנסתר, כמו ההלכה והנגלה, כמו שידועים הדברים לאידך גיסא... כל עיקרה של זו ההתנגדות וההסתייגות, וכן של חריפות הביטויים הנגדיים מצד בעלי הנסתר, היו מכוונים ע"ד היחס אל הפומביות והפרסום, ההרחבה וההדרכה של הדברים" (לנתיות ישראל ח"ג עמ' קמו).
17. כגון: הנהגות של ר' נתן אדלר, רבו של החתם סופר, להתפלל דווקא בהברה הספרדית.

ד. טשטוש לעומת ברור

בסיכומו של חשבון, נראה לי שכוונת הרצי"ה היא שהאיסור לערב דברי הלכה ונסתר הוא באופן שמטשטש את אופיים עד שאינם ניכרים, כפי שדייק: "באופן של בלבול וטשטוש צורה ותוכן". וכן יש לדייק מכך שהחת"ס בחר להסביר את האיסור על ידי דוגמא מכלאיים. כלומר, הבעיה אינה הצגת מובאות או לימוד חכמת הנסתר ביחד עם הנגלה, וגם אין בעיה להקיש מאחד אל השני ולעמת נגלה עם נסתר¹⁸. האיסור שאליו מתייחס החת"ס - וכך נראה מדברי הרצי"ה - הוא **טשטוש**¹⁹. כאשר בתשובה או בפסק הלכה יש עירוב של סברות ב"נסתר" בתוך הדיון הלמדני-הלכתי עצמו, עירוב אשר מאבד את הצורה ויוצר כמין זן חדש, כמו בכלאיים - זהו תכלית האיסור. החת"ס והרצי"ה אסרו ליצור כלאיים - יצירה שעושה בלבול בעניין הנלמד. כלומר, עצם הבאת המושגים הפנימיים, בתנאים המתאימים, אינה בעיה. כמו כן, מובאות ולימוד מקורות של נסתר בהקשר של נגלה, כאשר הם משמשים כראיות ותוספות לעיקר, גם הם אינם מהווים בעיה. הקושי מתחיל כאשר המקורות והמובאות מטשטשים את הצורה, עושים בלבול בדבר הנלמד, כמין דיסא שהכול בה נראה אותו דבר. כלומר, התנאי ללימוד הנסתר, בהקשרו של הנגלה הינו שמירת הצביון המיוחד לנסתר, באופן שיהיה ברור לכל אחד, שזוהי ראייה וסברא מיוחדת הנלמדת ממקור מיוחד, ולכן דרכו של החת"ס להזהיר 'ואין דרכי וכד' - כדי לציין ולהזהיר שיש כאן עניין מיוחד. ואזרה זה, היא גופא שומרת על צביונו המיוחד והנפרד של הנסתר לעומת הנגלה²⁰.

אולי אפשר להסביר, (בוהירות - כנדרש מעניינים דקים), שאת האזהרות הרבות שאנו מוצאים בדברי החת"ס ובשו"תים בכלל: "ובמפלא ממך אל תדרוש" ו"הנסתרות לה' א-להינו", רובם של עניינים אלו הם אזהרות חינוכיות (מעין "אילולי דמסתפינא", שעיקרו הוא שיבין הלומד את גודל הזהירות הנדרשת ממנו בחולקו על גדולים שלפניו וכד', ולא הקדמת מילים בעלמא שמהווה רק כיסוי למה שברצונו לומר), החשובות ללומד ולמעין, כדי שידע שלפניו דברי חכמה קבלה ונסתר ויש להיזהר בעיון בהם שלא יהיו קלים בעיניו ח"ו; אך אין הכוונה שלא להביאם כלל, שהרי הוא בעצמו מביאם, ולא ייתכן שהמזהיר בעצמו לא יהיה בין הנוהרים. אלא פשוט ש"מן הזהירות שלא תרבה להיזהר", ועצם האזהרה היא במידה רבה העיקר, שכן עיקר המכוון הוא יצירת יחס נפשי מיוחד ללימוד הנסתר²¹. הכוונה היא ליצור תמרוך ברור אשר מתפקידו להזהיר את ההולך בדרכי התורה, שיבין שלפניו יש לימוד שאינו ככל הלימודים הרגילים, כי אם לימוד הדורש הכנה, התבוננות ושימת לב מיוחדת. העיקר אם כן הוא היחס של הלומד לנלמד.

18. זהו דיוק פשוט מדברי הפוסקים שכשהנסתר והנגלה חולקים פוסקים על פי הנגלה, והידיעה לכך שיש סתירה בין נגלה ונסתר היא רק על ידי "עימות" והבאת שתי הדעות.

19. שמעתי מתלמידיו של הרצי"ה ששאלו את פיו ואמר להם שכוונתו לליקוטי הלכות (ברסלב). והוא כדברינו, שלא עצם עירובם של הדברים הוא בעייתו, שכן המעיין שם יראה שאין הדברים נוגעים כלל הלכה למעשה, אלא עוסקים בטעמי המצוות והסברתם, אלא עיקר הבעיה היא עירוב וטשטוש. עוד שמעתי, כי בנידון זה יש הבדל ליחידים, (ברסלבים למשל) לעומת כלל ישראל, שפוסק כחת"ס.

20. יש להדגיש שאין אנו עוסקים כלל בשאלה, למי מותר ללמוד נסתר, ומהם התנאים המוקדמים ללימוד זה. ועיין בחוברת 'סתרי תורה' לרצי"ה, הוצאת 'עטרת כהנים'.

21. עי' אורות התורה פרק י.

ה. דין בגברא

יותר בעומק נראה לי שגדר האיסור אינו רק העניין הנלמד אלא בעיקר **האנשים הלומדים** (וכמובן, הא בהא תליא). כלומר הבעיה אינה רק כשיש ערבוב בנושא הנלמד שנראה לדבר אחד, שהנסתר והנגלה נראים היינו הך, אלא עיקר הבעיה היא שהלומדים יחשבו שהנסתר הוא נגלה והנגלה הוא נסתר. אין כאן בעיה ב'חפצא' אלא ב'גברא'. הבעיה קיימת אצל לומדים כאלה, שאצלם כל אחד מהתחומים מאבד מצורתו המקורית ולא ניכרת צורתו הראשונית. לכן כשמביאים דברי חכמה נסתרת ודברי נגלה יש לעיין היטב ולהביאם באופן שלא יתערבבו ככלאיים, שלא יראה חיזונית דבר אחד, אלא כל אחד ישמור על מקומו הגלוי והנפרד²². וכך כותב מרן הרב קוק זצ"ל (אורות הקודש א, לו):

התוכן המחלק את הנגלה מהנסתר, בתורה ובכל החכמה בכלל, הוא מפני התכונות המחולקות, של בעלי ההכרות.

הערבוב האמיתי אינו מובאות, הקבלות ודיונים של נגלה ונסתר ביחד. הבעיה האמיתית היא בחשיבה - מה קורה כאשר יהודי חושב שהנסתר הוא נגלה והנגלה הוא נסתר, כאשר הלומד אומר סברות של נגלה בנסתר ולהפך. כאשר יהודי מתחיל לעשות חשבונות של נסתר בתוך המציאות הגלויה זהו ערבוב חמור. כאשר למדן מאבד את הראש ומתחיל לעשות חשבונות לא נכונים, כל לימוד התורה שלו מיטשטש, הוא מאבד את היכולת ללמוד אליבא דהלכתא והוא מתחיל לעשות חשבונות שאינם ראויים.

הלימוד צריך להיות ללמוד על מנת "ללמד, לשמור ולעשות"²³. עירובו של הנסתר בנגלה באופן מטושטש מביא ליצירת אי-סדר, אשר בסופו הלומד "מתעלה" (בגרשיים כפולים ומכופלים) למקום שח"ו אין בו עשייה ושמירה. מגמת הנסתר ומגמת הנגלה הן מגמות הפוכות. מגמתו של הנגלה היא לברר מה ה' רוצה שנעשה, ואילו מגמתו של הנסתר הוא לדבר על אופן גילוי הא-להות בעולם. מגמתו של הנגלה הוא להוריד את השמים לארץ, 'התאוה לו דירה בתחתונים' - להאיר את המציאות התחתונה, הגשמית, בצונו של הבורא, ואילו מגמתו של הנסתר היא להעלות את המציאות התחתונה לעליונים, להראות ולגלות איך הכול מכוון למגמות א-להיות עליונות ונישאות. מגמתו של הנגלה היא להיות אקטיבי ולהתערב במציאות ולשנות אותה. מגמתו של לימוד הנסתר היא להיות פסיבי²⁴, להיות קשוב למעמקים, קשוב לתהליכים העמוקים הקורים בדרך ממילא, להיחשף לרבדים ועולמות נסתרים אשר מפעפעים בתוככי ההווה והמציאות (מובן שבעומק עומקים אין זו סתירה, אך במציאות הנפשית-תודעתית הרגילה של הלומד הדבר בודאי מהווה סתירה).

נקודה נוספת מעבר לכך - הערבוב והטשטוש עלולים להוביל את היהודי לעשות את החשבון של ריבוננו של עולם שלא במקום הנכון. אדם שאינו רגיל להרכיב את המשקפיים הנכונים עלול לטעות ולצבוע את המציאות בצבע לא נכון (שחור או ורוד), כאשר הוא צריך להתבונן בעיניים פקוחות וריאליות. הסכנה היא אי היכולת לעמוד בעמדה הנכונה כנדרש (כדברי הרצי"ה 'לארגן את היר"ש'). מי שמתרגל לערבב בין נגלה לנסתר, בבוא שעת הצורך האמיתית לא יוכל להפריד ולעמוד עם העמדה הנפשית הנדרשת ממנו.

22. שלא כמו במקורותם של הדברים, שם ודאי שהנסתר והנגלה מאוחדים ומכוונים לדבר אחד. עי' בהמשך הפסקה ב"אור לנתיבות" ולנתיבות ישראל ג, "ליחס הנגלה והנסתר ביהדות". וכך יכול להיות לעיתים אף בלומדים: עי' אורות הקודש א, 'בעלי הנגלה והנסתר' ובחוברת 'סתרי תורה' עמ' 9.

23. תפילת שחרית, ברכת אהבת עולם.

24. פסיבי בהקשר זה. בודאי שבאופן יותר עמוק ופנימי, המחולל האמיתי של העולמות כולם הוא הנסתר, הסמוי מן העין, התהליכים הא-להיים, אשר אנו מסייעים בעדם - "לפעול עם א-ל".

לדוגמא - כאשר יהודי מתחיל להיאחז בסימנים "קרה לי כך, זה סימן ש... זהו ערוב של נגלה ונסתר. אם קרתה לך תאונת דרכים, זה סימן שאתה צריך לנהוג בזהירות. שמירת תורה ומצוות אינה הגנה מוחלטת בפני פגעים וקשיים. ואילו לאידך גיסא, להפוך את הנסתר ואת הסמוי מעין כול, לנגלה, לחשוף את הסמוי זהו חטא נורא. צניעות היא עניין גדול וחשוב ואיננה רק שמירת הלבוש, אלא "והצנע לכת עם א-להיך", "תנא דבי רב ענן: מאי דכתיב 'חמוקי ירכיך' למה נמשלו דברי תורה כירך - לומר לך: מה ירך בסתר - אף דברי תורה בסתר"²⁵. יש כאן חשיפה של עניינים עמוקים, שעניינם להיות נסתר מעיני כול, מי שאינו יודע איך לגלות גורם לביזוי של העומקים ושל הרבדים הצריכים יחס נאות²⁶.

ו. הנסתרות לה' א-להינו

ליתר ביאור, נביא את מה שנאמר בשם הרב זצ"ל ש'אפשר ללמוד אריז"ל כמו נגלה ורש"י כמו נסתר"²⁷. וכן בבעש"ט²⁸:
 החכמה נקרא נסתר. פי', כי 'נסתר' נקרא מה שאין אדם יכול להשיגו, כמו טעם של המאכל אי אפשר לספר לאדם שלא טעם טעם זה מעולם, א"א אפשר לו בדיבור איך ומה נקרא זה דבר סתר כמו כן ענין אהבת הבורא ויראתו ית"ש אי אפשר לפרש לחבירו איך הוא האהבה בלב וזה נקרא נסתר אבל מה שהם קוראים נסתר חכמת הקבלה האיך הוא נסתר הלא כל מי שרוצה ללמוד הספר לפניו ואם אינו מבין הוא ע"ה ולפני איש כזה גמרא ותוס' ג"כ נקרא נסתר אלא ענין הנסתרות שבכל הזוהר וכתבי האריז"ל הכל בנויים על פי דביקות הא-להות.

הדבר יבואר על פי סיפור. לרב המגיד היה חברותא, והם למדו ביחד את כתבי האריז"ל. לימים, הרב המגיד נהיה מה שהוא והחברותא נהיה סוחר. לאחר זמן נפגשו, שאלו הסוחר: "והלא למדנו ביחד! מה השתנה שאני נהייתי סוחר ואילו אתה...?" ענה לו: "מה ענייך?" אמר לו הסוחר שהוא עוסק במסחר עורות בליפציג. שאל אותו המגיד: "ואיך אתה יודע כמה הרווחת?" אמר לו הסוחר: "בסוף היריד, אני יושב בביתי, מנכה את ההוצאות מהרווחים, והסכום הנשאר הוא הרווח שלי." שאל אותו המגיד: "ובכן, מדוע שלא תישאר במקומך ובמקום ליסע ליריד פשוט תנכה את ההוצאות מהרווח מיד במחברת?" ענה לו הסוחר: "והלא בלי ליסע לשם אינו אפשרי כלל, שכל החשבון הוא רק ע"י שנמצאים באותו מקום." ענה לו המגיד: "ובכן אותו עניין הוא בכתבי האריז"ל. החשבון גרידא אינו מועיל, העיקר הוא מה שנמצאים שם".

ז. והנגלות לנו ולבנינו

גבוה מעל גבוה - את הנסתר האמיתי אי אפשר לגלות כלל. מה שהוא סוד בעצם, אינו יכול להתגלות לעולם. ממילא, חטאו של המגלה הינו כפול ומכופל - לא זאת בלבד שהוא כביכול גילה, הוא גם שקרן, שכן את הסוד האמיתי אי אפשר לגלות. ממילא עיקר הבעיה אינה גילוי הסוד, אלא הרמאות של מגלה הסוד. יש כאן דין 'לא תלך רכיל'. הוא חושף מה

25. סוכה מט, ב.

26. אין זה אומר שלא ניתן לגלות. גדולים בכל הדורות גילו: האריז"ל, הגר"א, הבעש"ט, אדמו"ר הוקן, הראי"ה. אך אחד מהתנאים לגילוי הוא הגדולה, רק גדולים אמיתיים יודעים ויכולים לעמוד על המידה - איך ומה מגלים.

27. "תלחש לי סוד ההויה" עמ' 124

28. כתר שם טוב, הוצאת קה"ת, רמ. ובשיחות הר"ן א מבואר שאפילו כלפי עצמו, מדרגתו של אתמול הוא נסתר. ע"ש.

שבלתי ניתן לחשיפה בעצם. לא זו בלבד שהוא מטעה אחרים, אלא מטעה גם את עצמו. הנסתר²⁹, עניינו להמשיל עולמות נשגבים ועמוקים. באופן ש'מבשרי אחזה א-לוה'³⁰, ולא כל אחד מסוגל להמשיל משלים. נדרשת לכך חכמה עמוקה, כעין חכמתו של שלמה המלך³¹, שהמשיל שלושת אלפים משל³². לכן לא כל אחד יכול ללמד סתרי תורה, לחדש ולהמשיל. דרושה לכך מדרגה, שכן על הנמשל להיות מכוון היטב למשל.

ח. עד עולם

לפני שניתן להסיק מסקנות מהאמור לעיל יש לציין את המקור שממנו נשאב הכול וממנו הכול נובע. ברור ופשוט לכל בר דעת, שהכול ממעיין אחד נובע, וכל הנחלים הולכים אל הים, כלומר שבמהותם הפנימית המקורית הנגלה והנסתר אינם סותרים כלל וכלל. הם יוצאים כנביעה אחת מאותו מעיין, ומתפצלים בדרך הילוכם, אך ח"ו להפריד ביניהם, כפי שהרצי"ה היה מרבה לומר - הבחנה אינה הפרדה. אף אחד אינו מתנגד לעצם קיומה ולימודה של פנימיות התורה על חלקיה הנסתרים. השאלה היא שאלה של מדרגה, מינון, הכנה נכונה וכו'.

...גדולי ישראל ורועיו, עמודי הצד הנגלה של התורה, הם-הם עמודי הצד הנסתר שלה. כמו שהתורה שבכתב ושבעל-פה אינם ענין של שניות, אלא שני צדדים של אותה התורה האחת, תורת ד' התמימה, כן ההלכה והאגדה, הנגלה והנסתר, שהם עם התחלקות גוניהם משלימים ומשכללים זה את זה... כי תורת ד' אחת ואחידה היא וכל מהלכי אפיקיה, גם בהתחלקותם, משלימים ומשכללים זה את זה בתפקידיהם השונים בכל מערכות חיינו. (לנתיבות ישראל ח"ג עמ' קמח)

אמנם עד כה עסקנו בשאלה מה היא ההבחנה הנדרשת בין הנגלה ובין הנסתר, אך בשאלה מה תהיה ההשפעה הנצרכת לא עסקנו. כמדומני, שעל שאלה זאת עדיין אין תשובה טובה. פירושו של דבר: אמנם אנו מוצאים גדולי עולם שאצלם אכן הנגלה והנסתר נראים משולבים בחוברת, מאוחדים כאריגה ופסיפס נאה, ואין להכחיש שלא מצינו רבים כאלו, שכן הנפשות המחולקות, כפי שכותב הרב, תובעות את חלקן והיכולת לשלבן קשה היא. יתרה מזאת, כמדומני שעוד לא נמצאה **שיטה לרבים** (ואולי אין, אלא רק ליחידים) שמשלבת באופן מוצלח וטוב בין הנגלה והנסתר, ללא שאחד יצטרך לקבצים, ללא שיחסר ויתמעט אחד מהם, מבלי לראות את התפריס המלאכותיים. שיטה והסברה כזאת כותב שורות אלו עדיין לא ראה, ואין ברצוני ליטול את מה שהוא למעלה מכתפיי. השאלה איך ישתלבו הנגלה והנסתר היא שאלה עמוקה. הזיקה שהם אמורים ליצור ביניהם, באופן שכל אחד ישמור על צביונו וקומתו השלמה, הינה דבר מורכב ומסובך, שעד כה רק גדולי עולם כדוגמת הרב זצ"ל הצליחו בה³³.

הסתירה שבין הנסתר ובין הנגלה באה תמיד מחסרון השלמה של שני היסודות. (אורות עמ' צג)

29. אנו עוסקים כאן במלמד ולא בלומד.

30. איוב יט, כו.

31. אין הכוונה לשלמה המלך כ"בעל נסתר" דווקא, אלא ליכולתו של הרב להמשיל משלים, ולהלביש רעיון בלבושים, עד שהשומע הכי רחוק יבין את המשל, ויטעם, ולו מעט, מהנמשל.

32. מלכים א ה, יב.

33. ואף זאת יש לציין, שאמנם הרב עצמו, בתור אישיות, איחד את הנגלה והנסתר, אך בתור לימודים מאוחדים, לא מצאתי בכתובים שילוב שלהם, אדרבה, מכמה וכמה פסקאות עולה שאיחודם היה שאיפתו של הרב, שאיפה שטרם מומשה.

קשה לי מאוד לעסוק בענייני הלכה לבד וכן בענייני אגדה לבד, בענייני נגלה לבד ובענייני נסתר לבד. כמו-כן קשה לי לנטות ברעיון בדרך אמונה פשוטה לבד או בדרך מחקר והגיון לבד, וכן בתכונת ההתבודדות לבד ובתכונת הרעות והחברותיות לבד.

כי כל הזרמים שולטים בי: האמונה והחקירה, הלאומיות והמוסר, ההלכה וההגדה, הנגלה והנסתר, הביקורת והשירה, את הכל אני מוכרח לספוג, ומתוך האחדות של המרומים העליונים אני הולך וצועד לדבקה בד' באמת, ולהעלות את אור קדש של כנסת ישראל ברעיון ובמעשה למקור חייה.

הנני חולם חלומות של גדולי גדולות, לשחקים אני מרקיע. מעצור אין לרוח דמיוני, ולשאיתפי הקבועה באושר ובטוב, בטוהר ובקודש, אני משתוקק תמיד להתדבק.

הטבעיות הטהורה של היצור, של האומה, של האיש, של השעה, של הנצח, ומה שמקיף אותה, ומה שממלא את כל תכן חייה - הוא משוש חייה.

"כמו חלב ודשן תשבע נפשי, ושפתי רננות יהלל-פי". "גדול ד' ומהלל מאד, ולגדלתו אין חקר". "אבוא בגבורות ד' אשמיע כל תהלתו". "אודך על כי נוראות נפלאותי, נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד".

(שמונה קבצים ג, רלג)

* **הערת העורך (ע. א.):** לאחר סיום עריכתו של המאמר, הגיע לידי מכתב שכתב הרצי"ה זצ"ל בד' שבט תרפ"א אל הרב דוד סופר (לנתיבות ישראל ג, שז-שנח), ובו הוא מתייחס אל הדברים הללו בפירושו:

"ומה שהזכיר לי כ'ת בא' שיחותינו את ד' החת"ס - עי' חת"ס או"ח סי' נא - שתערובת נגלה ונסתר, קבלה והלכה, היא כמו תערובת כלאים, הלא באמת אינו ענין לדין (= בענין ערכה של ארץ ישראל, עפ"י שו"ת חת"ס יו"ד סי' רלד: ע. א.), שהרי אין אנו דנים אלא על **התפשטות והתעוררות דעת פנימיות תוה"ק** ואמתת חכמת קדשה, באחרית ימינו, ועל קישורה ושייכותה והכרחיותה לבנין האומה והארץ ותקומתה, מה שהוא ידוע ומבואר בדו"ל וגדולי דורותינו, החכמים האמתיים והק', ולא על **פרטיות ארחות הלכות עולמו ודיני תוה"ק**, אשר בזה הלא סוגיאן דעלמא פסוקה ורווחת שבכ"מ שיש חילוק בין התלמוד והאורח עבדין כתלמודא דידן, וגם עיקר דבריו אלה של מרן החת"ס ז"ל הוא מכוון נגד **הנטי' היתרה ההמונית** בנסתר ובקבלה שנתעוררה ונתפשטה אז עם תחילת השפעת החסידות; והי' מקום לחוש לחלישות למודה וקיומה של תורה הנגלית; אבל עכשיו, בבואנו לתחית אמת של כנסת ישראל וארץ חמדה ולהתעוררות רוחנית אדירה של פנימיות היהדות ורוממות קדושת התורה, הרינו באים להגדיל תורה ולהאדירה בכל מקצועי' בחריפות ובבקיאות, בעמקות ובפלפול, ולחזק להגדיל שמירתן ודקדוק קיומן של מצוות באש דת קדש בעו אהוי"ר ובאמו"ש (= בעו אהבה ויראה ובאמונה שלמה)".